

El fet nacional català

ESPANYA I CATALUNYA

Deixant de banda les diverses interpretacions amb què el dret a l'autodeterminació és manipulat bo i prenent adaptar-lo cadascú als seus propis interessos, hi ha un element bàsic que, sigui quin sigui el concepte que del dret d'autodeterminació cada u tingui, es pot dir que tothom exigeix al moment de decidir si aquest dret és aplicable a una comunitat concreta: cal que aquesta comunitat que el reivindica sigui plenament identificada com *nació*.

És per això que, ací, abans de tot, haurérem de demanar-nos si el poble català constitueix, amb precisió i claredat, una comunitat diferenciada, dotada d'unes característiques concretes equiparables als trets que, generalment, hom qualifica de nacionals.

I, a causa de la interrelació secular del *fet català* amb el *fet espanyol*, al mateix temps haurérem de formular-nos una altra pregunta: ¿és una nació Espanya?

Espanya, l'antiga Hispània, el conjunt de la Península Ibèrica, abans del segle XIX ni tan sols a efectes administratius mai no constituí una unitat. Els romans, ni s'ho havien proposat. L'intent dels gots no va reeixir. Tampoc no ho assoliren els sarracens, si és que mai els passà de debò pel cap.

Durant l'etapa que ens hem habituat a dir-ne de la *reconquesta*, van començar a emergir i a perfilar-se, en diversos indrets de la Península Ibèrica, comtats,

principats i regnes que, en certs casos, ben poca cosa tenien a veure els uns amb els altres. Fins i tot hem de tenir en compte que, algunes de les comunitats esmentades, difícilment poden ser considerades *només* com a peninsulars.

El territori dels bascos s'estén més enllà del Pirineu. També el dels catalans. Precisament la que avui anomenem *Catalunya del Nord* (la Catalunya francesa per segons qui), situada -ahir i avui i sempre, és clar- completament fora de la Península Ibèrica, va ser bàsica en la consolidació i en el desplegament del conjunt de la nació catalana.

Malgrat tot, els catalans, *com els portuguesos*, podien considerar-se espanyols sense cap mena de problema, de la mateixa manera que noruecs i suecs senten, els uns i els altres, escandinaus. La Península escandinava és una realitat que, a ells, a tots plegats, els condiciona, però que no afecta la identitat, ni la sobirania, de la nació sueca ni de la nació noruega.

Per als catalans, ser o no ser espanyols mai no constituí cap mena de problema fins que Castella, considerant-se l'encarnació de la globalitat d'Espanya i parlant com a autèntica Espanya, se'ls imposà militarment i va privar-los dels seus òrgans legislatius i d'autogovern, de les seves constitucions, dels seus sistemes fiscal i monetari i, tot dient-ne idioma espanyol, va

obligar-los a servir-se de la llengua castellana en l'administració pública i en l'ensenyament, amb la intenció de convertir Catalunya en un tros més de l'Espanya castellana i, per tant, en una prolongació de Castella.

Però, cal veritablement parlar-ne? ¿És que tota aquesta problemàtica no és prou coneguda? Hem de creure que la gran majoria de la població autòctona de Catalunya no té del tot assumides les formulacions implicades en la qüestió nacional?

Penso que allò que la gran majoria dels catalans té ben assumit és que Catalunya és una nació. Ara bé, aquesta assumpció sobrepassa amb gaire freqüència un nivell només emotiu? Quants catalans trobarem que siguin capaços de raonar i de defensar dialècticament el dret del poble català a resoldre, per ell mateix, el seu present i a programar, sense interferències alienes, el seu futur?

I entre els no catalans quants n'hi ha que estan ben documentats tocant a la realitat de Catalunya i d'Espanya? Qui continuï convençut que existeix una unitat nacional espanyola forjada, de bé a bé i sense cap mena de problema, pels *Reis Catòlics* com entendrà que Catalunya reivindiqui el dret d'autodeterminar-se? Sense la deguda informació d'uns i altres ¿de quina manera podrà ser discutit i resolt el secular *problema català* pacíficament i d'una vegada?

CATALUNYA. ORÍGENS I ORIGINALITAT

Catalunya, malgrat que aquest nom, amb el qual ha arribat als nostres dies, encara no el trobem en documents d'aquella època, se'ns apareix com a comunitat diferenciada, com a ètnia, a partir del segle X.

Al revés d'altres nacions peninsulars emergeix, cal tenir-ho ben en compte, més enllà del Pirineu, plenament vinculada a Europa; formant part de l'Imperi carolingi.

Independitzats ja dels reis francs i mentre acabaven d'aglutinar els diversos territoris comtals del Principat de Catalunya, els comtes de Barcelona van convertir-se, també, en reis d'Aragó i van estendre els seus dominis per terres occitanes, amb les quals terres Catalunya, des de feia segles, es trobava més o menys vinculada; si bé als comtes-reis catalano-aragonesos els calgué abandonar Occitània després que Pere I, el *Catòlic*, fos vençut a Murret pels croats anticàtars que comanava Simó de Montfort.

Fracassada en la política de lligams amb el nord, la Corona d'Aragó, amb Jaume I, va expansionar-se pel Mediterrani, conquerint Mallorca, i cap al sud, on s'apoderà de València. (També Jaume I conquerí el Regne de Múrcia, si bé acabà cedint-lo al seu gendre, el rei de Castella).

Tinguem present que, al si de la Corona d'Aragó, tant el Regne d'Aragó com el Principat de Catalunya mantien la seva estructura peculiar. Cada un d'aquests dos països comptava amb les seves pròpies institucions i es

regia per les seves lleis particulars. També hi eren diferents els idiomes. Al Principat de Catalunya -junt amb el llatí que va anar quedant arraconat- l'única llengua utilitzada oficialment era la catalana, com a conseqüència de ser només aquesta la llengua amb què el poble català pensava i s'expressava.

Entre Catalunya i Aragó, en comú, només hi havia el monarca; l'única relació que aquests dos països mantenien entre ells era purament confederal. Per això, perquè tots dos països pertanyien a una mateixa Corona amb igualtat de condicions, resultava difícil que les terres que ambdós conquerien conjuntament fossin incorporades, en particular, només a Aragó o només a Catalunya. Calia, per tant, que les esmentades terres es convertissin en regnes dotats de lleis i institucions pròpies. Com a conseqüència d'això, el regne de Mallorca (fins que per un seguit de circumstàncies imprevistes fou incorporat al Principat de Catalunya) va tenir el seu propi monarca. Al seu torn, València esdevingué un nou regne de la *Confederació*.

La llengua catalana, a més de ser oficial al Principat, s'havia convertit en (idioma usual de la Cort Catalano--Aragonesa on els reis, en paraules del cronista aragonès Jerónimo Zurita, «des que van succeir al comte de Barcelona, sempre van tenir Catalunya com a seva i antiquíssima pàtria i en tot estigueren d'acord amb les seves lleis i costums, i la llengua que usaven era la Catalana i d'ella fou tota la cor-

tesania que calia en aquells temps».¹ I, com que el regne de Mallorca fou poblat per catalans, a les Illes Balears el català esdevingué, a nivell popular i a nivell oficial, l'única llengua utilitzada. I fou també el català l'idioma oficial del Regne de València, poblat per catalans en els dos terços del seu territori, a desgrat que a la franja interior d'aquest país els qui s'hi van establir eren aragonesos.

En català van parlar i van escriure els cronistes Bernat Desclot, Ramon Muntaner, Bernat Metge; i en català va ser escrita la literatura més rellevant de la Corona d'Aragó, la que té com a autors Ramon Llull, Arnau de Vilanova, Jordi de Sant Jordi, Anselm Turmeda, Eiximenis, Vicent Ferrer, Ausiàs March, Roís de Corella, Jaume Roig, Joanot Martorell.

El català fou la llengua que parlaven els almogàvers que van crear, a Grècia, els ducats d'Atenes i Neopàtria i la dels juristes que van establir-hi les lleis corresponents.

El català era una llengua que s'havia «ennoblit per un ús diplomàtic, administratiu i literari», ens fa notar Pierre Vilar, que també s'adona que el signe més clar de reconeixement de la identitat catalana era «la llengua», fins al

¹ Ací, en el present llibre, quan transcriu un text escrit originàriament en una llengua que no és la catalana, ho faig traduïnt-lo al català. Si ja n'existeix, publicada, una versió en català, és a aquesta versió que recorro. En tots els casos. Quan es tracta de textos anteriors a la normalització ortogràfica, n'actualitzo l'ortografia; la respecto, però, en la transcripció dels títols de les obres.

punt d'haver sorgit, per a expressar aquesta identitat, «un *patriotisme lingüístic*» que queda exemplificat per Muntaner el qual, en voler assenyalar que «un home», o «un país», forma part «de la comunitat catalana, diu que parla -o que hom hi parla- el pus *bell catalanesc del món*». Que a la noció de «parlar» - *s'hi afegeixi «la noció de parlar bé* –continua escrivint Pierre Vilar– és particularment significatiu». I comenta que aquest és un fet «rar a l'Edat Mitjana»; tan rar que el qualifica de «colpidor». Es tracta, a més, d'un fenomen que enclou per igual totes les classes socials, tots els estaments de Catalunya: «En cap moment -fa notar Pierre Vilar- les classes populars no abandonaran un sentit més vague, però a vegades més violent, de grup; per a elles tothom qui no parla català és *estranger*.»

Francisco Elías de Tejada, en *Las doctrinas políticas de la Cataluña medieval*, exclama:

«Que en català va parlar per primera vegada la idea de la llibertat moderna per boca d'Eiximenis, catalana fou la legió de juristes que va traçar la primera doctrina amb arrels sociològiques d'una monarquia limitada, de Catalunya va sorgir amb Ramon Llull i Sant Ramon de Penyafort la idea de missió que substitueix la de croada superant-la en el profund respecte a la dignitat humana.»

Aquest sentit de respecte i de llibertat és gairebé una constant en l'expansió mediterrània de la confederació catalanoaragonesa, de la qual van entrar a formar part, com a nous regnes confederats, a més dels ja esmentats ducats

d'Atenes i Neopàtria, Sardenya, Còrsega, Sicília i Nàpols. Fou Catalunya, on anava creixent una sòlida i potent burgesia, la que va dur la iniciativa i el pes principal en aquesta expansió que, dins dels límits d'allò que era possible i imaginable en aquella època, podem qualificar de notablement democràtica. Fins al punt que Francisco Elías de Tejada ha pogut dir, seguint les seves reflexions en torn de les idees polítiques de la Catalunya medieval, que el Principat de Catalunya «és la pàtria aborigen d'aquest *selfgovernment* que avui vol ser presentat pels anglosaxons com la feliç aliança que sintetitza l'imperialisme amb la llibertat política».

No podem deixar de recalcar, arribats en aquest punt, que les Corts de Catalunya, ja existents l'any 1214, són el Parlament més antic de l'Europa continental; més antic que el Parlament d'Anglaterra, que data del 1265. Anterior al Parlament català només han existit el d'Islàndia i el de l'illa de Man.

Les Corts catalanes van néixer amb un sentit democràtic força superior al que era habitual entre els segles XIII i XV. A partir de l'any 1283, amb Pere II, va prendre estat legal un nou concepte de Constitució. Per primer cop a Europa, ens trobem a Catalunya amb les lleis *paccionades*; la simple voluntat reial ja no era suficient per a legislar; li calia, al monarca, la conformitat de les Corts, i ell es veia obligat al compliment de les Constitucions vigents en la mateixa mesura que ho estaven els seus súbdits; i aquestes Constitucions tenien preferència sobre qualsevol altra font de dret.

Referint-s'hi, Stanley G. Payne escriu que «les Constitucions més perfectes i eficaces de l'època medieval foren les de Catalunya, que en els segles XIV i XV assolí una de les estructures més completes de garanties legals i de llibertats individuals de tota l'Europa occidental».

Elías de Tejada (l'hem de citar una vegada més) en referir-se al conjunt de les institucions polítiques catalanes –la monarquia, les Corts i la Generalitat– diu que «amb tals elements (...) l'ordenació constitucional de Catalunya assolí en el segle XIV una modernitat que ens deixa embadalits i un sentit de respecte a la llibertat humana que bé podríem anhelar en el segle XX». I, tot fent notar que, a Catalunya, «no hi va haver ni dictadors ni cabdills fundats en la força de les seves hosts», afirma que «la civilització universal va rebre, entre altres coses, una aportació catalana digna del màxim relleu; la consecució de la fórmula de llibertat política més perfecta de l'Edat Mitjana». I fa notar que «un seguit de circumstàncies coincidents en terres catalanes van congregar els ingredients precisos per al cultiu de la rara flor de la llibertat política». Remarca: «Catalunya va conèixer les fórmules més excel·lents de llibertat medieval.»

Pierre Vilar pensa que, per tres de les especials característiques del seu funcionament, «periodicitat, funció legislativa, condicions posades als vots fiscals», les Corts catalanes estaven «a la fi del segle XIII clarament avançades respecte a l'evolució dels organismes representatius del mateix tipus nascuts fora, a Europa o a la mateixa Península Ibèrica».

Una altra creació medieval catalana està constituïda pels Consolats de Mar, que tanta influència van exercir en les relacions internacionals.

I, per damunt de tot, cal que tinguem ben present que la primera vegada que hom utilitza la paraula nació en el sentit que avui donem al concepte d'Estat curs. Nació és amb aplicació a Catalunya. I cal afegir-hi una dada que encara ho fa més significatiu; aquest concepte de *nació* el trobem formant part del llenguatge dels legisladors, a les Corts catalanes i en àmbits jurídics catalans.

«Potser, entre 1250 i 1350, el Principat català és el país d'Europa a propòsit del qual seria menys inexacte, menys perillós, de pronunciar uns termes aparentment anacrònics: imperialisme politicoeconòmic o *Estat-nació*», comenta Pierre Vilar. I, després de demanar-se «Estat-nació tan aviat?», observa: «en trobem força trets colpidors a l'estructura de la Catalunya medieval». I afegeix: «És àdhuc probable que l'Europa dels mateixos segles devia oferir difícilment uns fenòmens economicopolítics tan pròxims als fets nacionals moderns». Després comenta: «Aquesta creació és, doncs, remarkable, sobretot pel que té de precoç. Llengua, territori, vida econòmica, formació psíquica, comunitat de cultura: les condicions fonamentals de la nació ja hi són reunides perfectament des del segle XIII; no hi manca ni tan sols aquesta preocupació pel *mercat, escola en la qual la burgesia aprèn el nacionalisme.*»

Ja Elías de Tejada, si bé amb una altra mena de mentalitat i anant per uns camins ben diferents, havia arribat a apreciacions semblants a les que trobem en *La Catalunya dins (Espanya moderna)* de Pierre Vilar tocant a l'existència, a l'època medieval, d'una nació catalana organitzada en Estat, amb una mena de característiques que fan que se'ns aparegui com a pionera de les estructures modernes de *l'Estat-nació*. Referint-se a l'estructura de «la monarquia federal catalano-aragonesa», Elías de Tejada escriu que «la personalitat de Catalunya s'hi mantenia clarament perfilada, amb tanta nitidesa que en la perspectiva històrica» en què a ell li és possible de considerar-la «resulta una de les més antigues nacions d'Occident».

Fent una clara diferenciació entre Catalunya i la resta de la Península Ibèrica, el també ja esmentat Stanley G. Payne escriu:

«Només a Catalunya –i en la seva prolongació sociocultural, València– existia una societat urbana plenament activa i plena de recursos a l'Edat Mitjana. La Catalunya medieval era, amb molta diferència, la part més *europèa* d'Espanya, i va desenvolupar una de les constitucions més plenament articulades i representatives de l'Europa de la Baixa Edat Mitjana.»

I, referint-se a l'alçament dels remences al Principat i a la revolta de la germania de València, diu que «els moviments revolucionaris dels Països Catalans van constituir la lluita a favor del canvi més àmplia de la seva època, superant fins i tot els aspectes

radicals de l'alçament de Bohèmia»; i comenta: «No pas sense raó alguns historiadors catalans han apuntat que la idea de revolució, en el sentit modern, va sorgir per primera vegada en la Catalunya de finals de l'Edat Mitjana.»²

ENTREBANCS I ENSOPEGADES

La Catalunya puixant i democràtica,³ on s'havien institucionalitzat les Corts més antigues de l'Europa continental, més antigues fins i tot que les d'Anglaterra, unes Corts que a la fi del segle XIII estaven clarament avançades

² Hom pot adonar-se que no he reproduït cap text que fos d'autor català en voler destacar unes característiques bàsiques de la Catalunya medieval, a desgrat que en tenim de rellevants. Jerónimo de Zurita, que fou cronista del Regne d'Aragó, secretari de Felip I (Felip II de Castella) i mestre racional de Saragossa, va néixer i va morir en aquesta ciutat (1512-1580), Francisco Elías de Tejada, catedràtic de la Filosofia del Dret a la Universitat de Sevilla, va néixer a Madrid, Pierre Vilar, conegut de sobres al nostre país pels seus importants estudis sobre Catalunya i Espanya, catedràtic d'Història a la Universitat de París, és francès. Stanley G. Payne, que s'ha destacat pels seus estudis sobre Espanya, catedràtic d'Història a la Universitat de Wisconsin, és nord-americà. Potser algú em retraurà de ser poc rigorós en haver fet una tria d'aquesta mena; però donat que aquest llibre pretén incidir en uns fets que han estat capgirats per una determinada historiografia i que, d'aquests fets, jo n'havia de tractar d'una manera molt concisa, m'ha semblat que podia permetre'm aquesta mena de simplificació. En tot cas, la cita de textos d'historiadors nacionals no faria res més que reforçar, i amb escreix, tot el que ací deixo transcrit.

³ Per tranquil·litat dels aficionats a agafar el rave per les fulles, repetiré que quan parlo de democràcia fora del context de la nostra més estricta contemporaneïtat, sempre em refereixo a la democràcia que era *possible i imaginable* en l'època a la qual aplico aquest concepte.

en relació al procés evolutiu dels organismes polítics de la mateixa mena nascuts arreu d'Europa, aquella Catalunya que feia arribar els seus missatgers a Tartària, que donava les seves lleis a Atenes, que va crear una cartografia que es trobava a l'avantguarda del moviment marítim i científic, al primer terç del segle XIV començava a entrar en un procés d'afebliment.

Si bé durant el regnat de Pere el *Cerimoniós* (1336-1387) va viure alguns dels moments de màxim esplendor, Catalunya ja se'ns presenta minada per un seguit d'adversitats, part de les quals es perllongaren un cop entrats en el segle següent. Pestes, plagues i terratrèmols afectaven l'economia catalana; la demografia, sobretot, se'n va ressentir. Però, cal demanar-nos ¿aquest afebliment significava l'inici d'una decadència i prefigurava els resultats negatius del Compromís de Casp? En qualsevol cas, els resultats d'aquest *compromís* van marcar d'una manera decisiva, amb problemes desconeguts fins aleshores, l'esdevenidor dels catalans.

Quan, el 31 de maig del 1410, Martí *l'Humà*, que s'havia quedat sense descendència directa, es va morir intestat, el comte Jaume d'Urgell, besnét d'Alfons el *Benigne* per línia masculina, era qui es trobava en unes condicions més favorables -podríem dir que en unes condicions privilegiades- per a esdevenir el nou monarca de la Confederació catalano-aragonesa; a desgrat de tenir-hi enemics influents hi abundaven, sobretot al Principat, els seus partidaris, entre els quals en trobem de ben poderosos. I, sobretot, cal tenir en

compte un fet que hauria pogut ser decisiu: per designació expressa del rei Martí, feta efectiva un cert temps abans de morir-se, Jaume d'Urgell exercia l'alt càrrec de Procurador i Governador General de tots els territoris confederats, càrrec que fins aleshores tan sols havia ostentat l'hereu de la Corona. A més a més, en aquell moment, mentre el Regne d'Aragó i el regne de València es debatien en lluites internes, el Parlament del Principat de Catalunya es trobava reunit, amb tota normalitat, a Tortosa. Al comte d'Urgell li era ben fàcil d'esdevenir rei. L'únic pretendent que aleshores podia disputar-li la corona amb unes certes possibilitats d'èxit era Lluís de Calàbria, nét de Joan I per línia femenina; però Lluís de Calàbria, tot just un nen, vivia amb la seva àvia, Violant de Bar, i els seus pares, lluny del lloc on, en aquell moment, podien ser preses les decisions. A la pràctica, quasi ens atreviríem a dir que ni tan sols comptava amb autèntics partidaris; de fet, gairebé tots els qui li donaven suport adoptaven aquesta actitud només perquè eren antiurgellistes.

I Ferran d'Antequera? Era nét de Joan I per línia femenina, i per tant, podia al·legar drets a la successió de Martí *l'Humà*; però no semblava pas que, llavors, ningú se'n recordés. Nia ell mateix se li acudí de reclamar la corona que s'havia cenyit el seu avi. Però fou precisament ell qui, després de dos anys d'interregne, se la va fer seva.

S'ha dit que la va usurpar subornant els uns, afalagant els altres, pressionant a tort i a dret, utilitzant, quan ho cregué oportú, la força de les armes. I

és cert. Però la veritat sencera és força més complexa. Abans que Ferran d'Antequera comencés a subornar, a afalagar, a pressionar i a emprendre accions armades, i ben abans que ell mateix arribés a creure que existia alguna possibilitat, ni que fos remota, de poder obtenir la corona catalano-aragonesa, els catalans, sadollats de legalisme fins al punt d'exhibir la legalitat com una mena de quinta essència que els posava per damunt del bé i del mal, li van desbrossar el camí que el conduiria a ser rei.

Com que hi havia diversos pretendents, els parlamentaris catalans van demanar a Jaume d'Urgell que abandonés el càrrec que exercia; els calia a tots plegats, li deien, que renunciés a continuar essent Procurador i Governador General dels regnes; renunciant-hi, se situaria en un pla d'igualtat amb els seus competidors. Insistien sobretot a pregar-li-ho els seus més fervents partidaris. Raonaven que, per dret, era a ell a qui corresponia la Corona; fent justícia, afirmaven, era ell, sense cap dubte, qui acabaria cenyint-se-la.

Jaume d'Urgell, escoltant-se'ls, va renunciar al seu alt càrrec, mentre els parlamentaris catalans vacil·laven submergits en exhibicions legalistes, com si les lleis, en comptes de ser una elaboració dels homes, conseqüència de consensos a l'embat de les correlacions de forces, fossin l'expressió d'una alenada divina. I Ferran d'Antequera es va trobar amb la sorpresa de ser tingut, oficialment, en consideració com a presumpte rei. Va començar a creure seriosament que tenia possibilitats de reeixir i, a finals

de setembre del 1410, va donar el primer pas oficial pera optar a la Corona. Hàbil i decidit, ben al revés del seu principal adversari, inicià la seva presa de posicions amb un apropament als partidaris del duc de Calàbria. Després, com a conseqüència de la seva habilitat i de la seva decisió, i de no oblidar mai que tota victòria requereix esforç *humà*, una mena d'esforç que pot prendre formes molt diverses segons siguin les circumstàncies conjunturals, fins i tot va poder comptar amb una decisiva aportació *divina*, de la qual va convertir-se en *mèdiu* no res menys que tot un *sant*.

Ferran d'Antequera, fill de Joan I de Castella i d'Elionor d'Aragó, ric, influent i poderós, com a conseqüència de la mort del seu germà, Enric III, havia esdevingut re gent del regne de Castella; i tan bon punt s'adonà que la seva candidatura a la corona catalano-aragonesa tenia possibilitats de reeixir, en comptes d'adoptar una actitud equivalent a la del seu ingenu i indecís contrincant Jaume d'Urgell, utilitzà la riquesa, la influència i també, fins a les últimes conseqüències, el poder que li conferia la regència que ostentava per a imposar-se com a triomfador.

Es captà les simpaties dels antiurgellistes, mentre alguns partidaris del comte d'Urgell, amb maldestres actituds i aventurismes, indirectament li donaven l'oportunitat de desenvolupar amb més contundència l'estratègia que s'havia planificat. Sempre sabé treure el màxim profit dels errors dels seus adversaris; com en el cas de l'urgellista aragonès Antón de Luna que, per la primavera

del 1411, es va batre amb un dels més conspicus partidaris de Lluís de Calàbria, l'arquebisbe de Saragossa García Fernández de Heredia, i el va matar; amb la qual cosa Antón de Luna i els seus amics es van guanyar, entre altres problemes, una excomunió que els invalidava per a exercir cap funció pública.

Al mateix temps, a mig estiu, Ferran d'Antequera va traslladar amenaçadorament la Cort castellana a Aillón, a prop de la frontera aragonesa, on va rebre fra Vicent Ferrer, persona de reconeguda eloqüència, ungit de santedat pel sentiment popular i destinat a la canonització, el qual parlava en nom propi i en nom de Benet XIII, el *papa* Luna, el pontífex sorgit del Cisma d'Occident que s'havia instal·lat a Peníscola, des d'on es considerava com a únic successor legítim de Sant Pere. I Vicent Ferrer, parlant per ell mateix i en representació del seu pontífex, va proclamar que el pretendent Ferran era el personatge que la Divina Providència havia triat per a succeir Martí l'*Humà*. El cas és que Benet XIII només podia comptar amb el suport del pretendent Ferran; era ben difícil que Jaume d'Urgell el reconegués com a cap de l'Església, i sabia que els partidaris de Lluís de Calàbria se li oposaven amb rotunditat. I com a conseqüència del lògic engatjament ferrandí a la causa del papa Luna i del seu fidel confessor Vicent Ferrer, els escrúpols del legalisme gairebé metafísic del Parlament català fins i tot s'estavellaven contra l'alè de l'Esperit Sant.

L'exèrcit castellà de Ferran d'Antequera va envair impunement Aragó; després penetrà en el Regne de València on, davant Morvedre, va derrotar les forces partidàries del comte d'Urgell; i va reprimir els vençuts sense cap mena de mirament. També l'exèrcit castellà del pretendent Ferran féu alguna incursió al territori del Principat de Catalunya; però el Parlament català va limitar-se a una protesta formal, mentre continuava recomanant a Jaume d'Urgell paciència, saviesa i conformitat.

Entre vacil·lacions i escrúpols legalistes, els parlamentaris catalans reunits a Tortosa ni elegien el nou monarca ni tan sols acordaven designar un candidat; i, en la seva per manent indecisió, van donar una resposta negativa a l'ambaixada conjunta del rei de França, Carles VI, i de Lluís d'Anjou i de la seva esposa, la reina Violant que, entre el desembre del 1411 i el gener de l'any següent, els proposava que, com filla unigènita que era de Joan I de Catalunya-Aragó, a Violant li fos reconegut el dret de successió als regnes de la Confederació catalano-aragonesa; i si, com a conseqüència d'això, el seu fill Lluís de Calàbria n'esdevenia rei, entrarien a formar-ne part, a perpetuïtat, el ducat d'Anjou i el comtat de Provença; i, immediatament, el petit príncep Lluís, tot esperant d'arribar a la majoria d'edat, seria dut a Catalunya, on la seva educació correria a càrrec de gent del país.

El primer pas per a poder reeixir la proposta angevina hauria de consistir en un acord del Parlament català, en

virtut del qual fos negada «audiència en dret i procediment de justícia» a qui usés la força armada o posés obstacles a l'expulsió de qualsevol exèrcit estranger que es trobés en algun dels territoris de la Corona d'Aragó. Si aquesta exigència significava la guerra, França es comprometia a donar al Parlament de Catalunya tota l'ajuda militar que li calgués.

Però la proposta que aquest Parlament, com tothom, acabà acceptant fou la del papa Luna: es nomenaria una comissió de nou persones respectables que, reunides a Casp, decidirien a quin dels pretendents corresponia la Corona, en «justícia». Entre aquests nou compromissaris, nomenats mentre l'exèrcit castellà continuava ocupant el regne d'Aragó i el regne de València, hi havia Vicent Ferrer (confessor del papa Luna, cal no oblidar-ho) i el seu germà.

Per lligar-ho més ben lligat, Vicent Ferrer fou el primer a votar i a explicar el sentit del seu vot. En aquestes condicions, l'alè de l'Esperit Sant no tenia més remei que considerar Ferran d'Antequera com a monarca legítim. Fou així com, sense que en principi ningú no s'ho hagués proposat, la dinastia castellana dels Trastámara fou introduïda a la Confederació catalano-aragonesa.

Jaume d'Urgell, que igual que els parlamentaris catalans i com tothom en aquell moment havia acceptat la sentència de Casp i s'havia carregat de paciència, de saviesa i de conformitat quan posseïa el poder i la força, acabà

rebel·lant-se quan Ferran d'Antequera ja havia deixat de ser només un candidat al tron i s'havia convertit en rei, mentre ell, el comte Jaume, ja no comptava amb força ni amb poder i, fins i tot, havia deixat de ser, oficialment, un dels aspirants legals a la Corona; quan ja era massa tard. La seva rebel·lió fou fàcilment aixafada i ell, legalment un rebel que s'alçava en armes contra el seu monarca legítim, va morir empresonat a Xàtiva.

EL COMPROMÍS DE CASP I LES CONSEQÜÈNCIES QUE SE'N DERIVEN

El que per damunt de tot caldria dir del Compromís de Casp és que de compromís, no n'hi hagué. La reunió que tingueren a Casp els compromissaris no fou res més que

una farsa muntada sota la pressió de les armes de Ferran d'Antequera i les benediccions del papa Pero Martines de Luna que anaven complementades amb l'eloqüència, suposadament inspirada per Déu, de fra Vicent Ferrer.

És difícil de trobar sentit en les afirmacions dels qui diuen que, a Casp, els catalans van donar un gran exemple de seny, de maduresa democràtica, de sentit polític; d'haver sabut resoldre, pactant, un afer que hauria pogut provocar una guerra. D'antuvi, els catalans ni tan sols foren capaços de posar-se d'acord amb ells mateixos. Com ja hem comentat, els parlamentaris reunits a Tortosa ni feien ni deixaven fer; i

el comte Jaume d'Urgell se'ns apareix tan incompetent com aquells parlamentaris; es deixava dur per ells, que no sabien cap on tirar. Probablement Jaume d'Urgell ha passat a la història amb el sobrenom de *dissortat* perquè ningú no s'ha vist amb cor de qualificar-lo *d'indecís*; en aquella època (i posteriorment, en alguns altres períodes de la nostra història) no sembla que siguin massa els qui es puguin haver trobat en condicions de llançar-li la primera pedra. La indecisió com a base de la incompetència fou compartida per gairebé tots els prohoms catalans. Els pocs diputats, dels reunits a Tortosa, que intentaren marcar un camí a les discussions parlamentàries, van fer purament i simplement testimonialisme. Quan el Parlament català es trobava en òptimes condicions per a decidir, no en fou capaç, i va ser precisament aquesta incapacitat la que va crear el problema successor; un *problema* que, d'antuvi, no existia. Després, quan el problema ja estava creat, a la incapacitat s'hi ajuntà la por, fonamentada sense cap mena de dubte, d'una guerra amb Castella. Possiblement la posterior guerra contra el fill de Ferran d'Antequera, Joan II, fou motivada per la mala consciència que s'hauria arrelat en el subconscient col·lectiu com a resultat de la conducta de les élites catalanes que no saberen què fer a l'hora de decidir qui havia de ser el successor de Martí I, i es van perdre en escrúpols legals que precisament van dur-los a acceptar una legalitat il·lusòria -podríem dir-ne falsa.

D'altra banda, només amb afany de manipulació es pot voler fer creure que, amb l'elecció d'un príncep castellà per a cenyir la corona catalano-aragonesa, s'estava preparant la *unitat d'Espanya*, com si aquesta *unitat* estigués predeterminada. Si Castella donà suport al príncep Ferran fou simplement perquè Ferran era qui manava a Castella; i possiblement els qui a Castella compartien el poder amb ell l'empenyeren cap a la Corona d'Aragó perquè així ells tenien les mans més lliures per a exercir el poder en terres castellanès. Si, anys abans, hi pogué haver el propòsit de

convertir Catalunya en una «nova Castella», no sabem trobar cap rastre d'actituds d'aquesta mena a l'època en què es debatia l'afer de la successió de Martí I, *l'Humà*. Hom era tan lluny d'aquests propòsits, llavors i anys després, que precisament quan els catalans van deixar de reconèixer com monarca seu el fill de Ferran d'Antequera, Joan II, per a substituir-lo van recórrer al conestable de Portugal, nét del comte d'Urgell, el qual, convertit en Pere IV, va regnar a Catalunya des dels inicis de l'any 1464 fins al 29 de juny del 1466 en què es va morir a Granollers; llavors, els catalans van proclamar Renat d'Anjou com a monarca seu. És cert que d'antuvi, i en primer terme, havien ofert la corona a Enric IV de Castella; però, si bé aquest rei va acceptar la corona que els catalans li oferien, mai no arribà a posar els peus a Catalunya i aviat va desentendre-se'n; mentrestant, preocupat només per mantenir el poder que havia adquirit a la Corona d'Aragó, Joan

II, en la seva lluita contra Enric IV de Castella i el Consell del Principat de Catalunya, s'aliava amb Lluís XI de França, al qual va cedir els comtats del Rosselló i la Cerdanya.

Ara bé, comptat i debatut, ¿quina fou la influència que el Compromís de Casp va tenir? Val la pena de transcriure uns paràgrafs de la *Scriptura privada o La fi del comte d'Urgell*. Referint-se al *dissortat* comte, l'anònim autor d'aquest text exclama:

«Ésser dins lo si de la pàtria home de la nostra pròpia nació, natural català, de prosàpia e sang reial davallant per recta e legítima línia masculina, de nostra llengua e ab nostres costums, tot lo temps de la sua vida en lo mig de les entràmenes de Catalunya nodrit e criat.»

I, tocant a Ferran d'Antequera, diu que no entén com fou possible «nomenar, elegir e introduir en rei un home estrany, d'estranya nació, dispar a la llengua nostra; e a nostres costums, no tan solament dissemblant, mas del tot contrari; e qui naturalment havia en odi los catalans, e qui havia en avorrició tot poble ric, e franc, e llibert com lo nostre en aquell temps era».

Efectivament, Ferran d'Antequera pertanyia a una altra tradició i estava avesat a una monarquia d'estructura diferent de la catalana; lògicament, la seva mentalitat no s'encaixava en el marc de les lleis i de les institucions de Catalunya; i la llengua que ell parlava no era la llengua d'aquestes institucions i d'aquestes lleis; no era la llengua prò-

pia de Catalunya. Ara ja no podia ser escrit dels reis de la Corona d'Aragó allò que hem vist que en deia Zurita. Els Trastámara, a desgrat de ser descendents, per línia femenina, dels comtes de Barcelona, ja no «tenien» Catalunya com a la seva «antiquíssima pàtria», ja no estaven compenetrats amb les «lleis i costums» dels catalans. I si els monarques de la Confederació catalano-aragonesa, fins al Compromís de Casp, la «llengua que usaven era la catalana», de la qual llengua «havia estat tota la cortesia que calia en aquell temps», ara l'idioma del rei, i com a conseqüència de la Cort, passava a ser el castellà, un idioma pràcticament desconegut fins llavors a Catalunya. Però, és clar, a causa del prestigi que el rei i la seva Cort tenien, els cortesans van començar a conrear la llengua del nou monarca amb una certa freqüència. El fet que el regne d'Aragó i una part del regne de València ja tinguessin com a seva la llengua de Castella ajudaria, amb el temps, a desplaçar el català de certs àmbits del que podríem dir-ne la intel·lectualitat de l'època. Ben al contrari del que estava succeint fins aleshores, quan per ser el català l'idioma parlat pel rei i per la seva Cort, eren els aragonesos els que tendien a fer-se seva la llengua catalana.

És clar que fou després del Compromís de Casp quan la literatura catalana assolí, des del Regne de València, alguns dels seus moments estel·lars. I si, amb els Trastámara, contràriament al que havia estat durant cinc segles, el català deixava de ser idioma de reis, ara, prenent també el Regne de València com

punt de partida, es convertia en llengua de papes.

Amb Alfons de Borja, primer, i, després, amb el seu nebot Roderic que, instal·lats a Roma, esdevingueren l'un

i l'altre Sants Pares de tota l'Església Catòlica -no tan sols d'una part d'ella com havia succeït amb Pero Martines de Luna quan es convertí en Papa-, el català fou la llengua habitual de la Cort pontifícia. Calixt III i, sobretot, Alexandre VI, envoltats tant l'un com l'altre de valencians i de catalans del Principat, van usar sempre el català en el seu entorn familiar, fins al punt de servir-se correctament de la llengua catalana alguns dels prohoms castellans, relacionats amb ells, que es trobaven a Roma.

Ara bé, a desgrat de la llengua, els reis de la nova dinastia, talment els seus antecessors, eren considerats catalans. El primer dels Borja que accedí al papat, Calixt III, tot proclamant que ell pertanyia a la «nació catalana» i que, per tant, el «Papa era català», exclamava: «el rei d'Aragó i Sicília, català; els vicecancellers, catalans; els capitans de l'Església, catalans».

I fou a l'època dels Trastámara, que, a València, van aparèixer llibres impresos en llengua romanç per primera vegada a la Península Ibèrica (*Les trobes en llaor de la Verge Maria, 1474*) i una traducció de *La Bíblia (1478)*. I, a Barcelona, escrit en català per Francesc Sanctcliment, s'imprimí, també per primera vegada a la Península Ibèrica, un llibre de matemàtiques: la *Suma de la art de Arismetica (1482)*.

D'altra banda, els Trastámara, entre enderriats a intervenir en els afers de

Castella i a potenciar la política d'expansió mediterrània de la Confederació catalano-aragonesa, ben al revés dels monarques de la casa comtal de Barcelona gairebé mai no eren a Catalunya, la qual cosa feia que l'engranatge de les institucions catalanes -que ininterrompudament fins a l'any 1714 continuaven usant només el català- se'n ressentís. En aquest aspecte, esdevé ben significatiu el discurs pronunciat pel bisbe Joan Margarit, el qual després va ser cardenal, el 16 d'octubre del 1454 a les Corts Catalanes. Planyent-se de l'absència del rei Alfons el *Magnànim* de la «benaventura, gloriosa e fidelíssima nació de Catalunya», s'exclamava:

«Jau la dita nació catalana quasi vídua, e plora la sua desolació (...) e creu, senyor, aquesta quasi vídua nació de Catalunya, que vós, senyor, sereu en aquesta vostra benaventurada vinguda aquell Furió Camille qui restaurà la ciutat de Roma de la imminent ruïna dels francesos».

Malgrat tot, les institucions nacionals catalanes no solament continuaven funcionant amb normalitat, sinó que, fins i tot, es perfeccionaven i adquirien més protagonisme.

I els remences van arribar a obtenir un grau de llibertat ben superior al que tenien, en aquella època, els pagesos d'altres països de règim feudal; una llibertat que en altres nacions d'Europa els camperols no van assolir fins als segles XVIII i XIX. I amb l'alliberament dels remences s'obria a Catalunya, després de profundes crisis econòmi-

ques, el camí cap a una nova etapa de prosperitat.

I ja hem arribat al moment que Ferran II, nét de Ferran d'Antequera, accedí al tron després d'haver-se casat amb Isabel de Castella.

LA PRETESA UNITAT NACIONAL D'ESPANYA

Quan Ferran i Isabel es van casar existien a la Península Ibèrica, completament separades l'una de l'altra, la Corona d'Aragó i la Corona de Castella. Hi havia, també, el regne de Portugal, el regne de Navarra i el regne de Granada, els quals regnes eren independents entre ells i independents de les dues Corones esmentades.

¿I després?

Des que Ferran i Isabel van començar a regnar, i a esdevenir com a parella els *Reis Catòlics*, fins que tots dos es van morir, a la Península Ibèrica es produïren les modificacions següents: el regne de Granada i el regne de Navarra foren incorporats a la Corona de Castella. Si bé al regne de Navarra li van ser respectades les seves lleis particulars i les institucions tradicionals; o sigui que els navarresos, que oficialment conservaven el seu propi regne, van passar a tenir, al si de la Corona de Castella, una situació semblant a la que hi gaudien, amb els seus furs i institucions particulars, les comunitats basques d'Àlava, Guipúscoa i Biscaia.

¿En què va consistir, doncs, la *unitat nacional espanyola* de la qual tant s'ha parlat?

En un *miratge*. La Península Ibèrica continuà essent un territori fragmentat en diverses nacions, cada una de les quals mantenia i desenvolupava les seves característiques pròpies. Ni tan sols s'hi va constituir una unitat de caire estatal. Els *Reis Catòlics* no van crear ni un *Estat espanyol* ni una *nació espanyola*.

Fins al moment de la mort de Ferran, que dels *Reis Catòlics* fou el que va viure més anys, a més de Portugal subsistien a la Península Ibèrica, amb absoluta independència l'una de l'altra, la Corona de Castella i la Corona d'Aragó. Ferran i Isabel havien regnat conjuntament; cada un d'ells s'immiscia sense traves en els afers de l'altre; però en plenitud dels propis drets Ferran només era rei de la Corona d'Aragó i Isabel tan sols fou reina de la Corona de Castella. És per això que, com acabem de recordar, ni Granada ni Navarra van ser incorporades a una Nació o bé a un Estat comú. Ni Estat comú ni Nació comuna no existien; i també per això el *Nou Món* esdevingué una possessió castellana i no pas una possessió conjunta del «Regne d'Espanya.»

Per aquesta mateixa raó, quan la reina Isabel es va morir, la va succeir a la Corona de Castella no pas el seu vidu, Ferran, sinó la seva filla Joana, la *Boja*, i n'esdevingué rei Felip, el *Formós*, marit de Joana i, per tant, gendre dels *Reis Catòlics*; però ni ell, Felip el *For-*

mós, ni la seva muller, Joana, tal com ja havia passat amb Isabel, mai no foren reis de la Corona d'Aragó. De la Corona d'Aragó continuà essent-ne rei Ferran II que, a més, un cop vidu, es va casar amb Germana de Foix i en tingué un fill; si bé aquest fill, Joan, no pogué heretar els reialmes del seu pare perquè es va morir quan acabava de néixer.

De la Corona de Castella, un cop s'hagué mort Isabel i fins que fou coronat Felip I, Ferran només en va ser regent; i després d'haver-se mort Felip I, Ferran només en va ser administrador, en nom de la incapacitada Joana.

No fou fins al regnat del nét dels *Reis Catòlics*, Carles I, que la Corona d'Aragó i la Corona de Castella van començar a tenir el mateix monarca; i és per aquest motiu que, havent estat Felip I, el *Formós*, rei només de la Corona de Castella, Felip II de Castella va ser reconegut com Felip I a la Corona d'Aragó; i així successivament, fins arribar a l'any 1701 en què, havent mort sense descendència Carles II, últim monarca de la casa d'Àustria, el primer rei de la dinastia dels Borbons, Felip d'Anjou, reconegut a Castella com Felip V, tant a Aragó com als Països Catalans va ser entronitzat, oficialment i a tots els efectes, com Felip IV; i amb la denominació de Felip IV va jurar les *Constitucions i altres Drets de Catalunya*.

No fou fins que els catalans i els aragonesos, després d'haver deixat de reconèixer-lo com a monarca seu, van ser vençuts per ell en la Guerra de Successió, que Felip d'Anjou també esde-

vingué Felip V (*cinquè*, tal com ja ho era a Castella) als territoris de la Confederació catalanoaragonesa; atenent-se al *dret de conquesta*.

Des de Carles I fins a la imposició violenta de Felip V, la Corona d'Aragó i la Corona de Castella havien tingut el mateix monarca, però com abans dels *Reis Catòlics* i com durant el regnat d'ells, cada una de les dues Corones continuava constituint una realitat institucional del tot diferenciada, políticament del tot separada de l'altra. Tinguem en compte que, atenent-se a aquesta diferenciació i a aquesta separació, a la Cort reial van ser creats el *Consell d'Aragó* i el *Consell de Castella*, cada un dels quals només s'ocupava dels assumptes de la seva corresponent *Corona*. I no oblidem que, dins d'aquesta estructura monàrquica on les dues Corones separades només tenien en comú el monarca, la Corona aragonesa continuava conservant, al seu si, la seva organització confederal; s'hi mantenien amb personalitat política pròpia el Regne d'Aragó, el Regne de València i el conjunt format pel Principat de Catalunya i el Regne de Mallorca, i cada un d'aquests territoris continuava regint-se per les seves lleis peculiars i servava els seus tradicionals òrgans legislatius i administratius i la seva moneda pròpia; i cada un d'ells –a desgrat que amb l'entronització dels Trastámara la llengua del rei va passar a ser la castellana– mantenia com únic idioma oficial la llengua ancestral, i viva, del seu poble.

En comú, catalans i aragonesos només havien tingut el monarca. I, a partir del

regnat del nét dels *Reis Catòlics*, no pas abans, catalans i aragonesos per una banda i castellans per una altra, també només van tenir el monarca en comú. No fou fins després de ser derrotats en la Guerra de Successió que catalans i aragonesos van començar a ser regits, en comú, per un mateix codi polític i a dependre d'unes mateixes Corts i d'un mateix govern. Tots ple-gats van passar a estar subordinats, per primera vegada, al Consell de Cas-

tella. I més endavant, del *Consell de Castella* en va néixer *l'Estat espanyol*. Aquest Estat espanyol, del qual passaven a dependre tots els països de la Corona d'Aragó, en realitat, a la pràctica, no era res més que *l'Estat castellà* que s'havia expandit utilitzant el nom d'Espanya. Per la força de les armes, *tota Espanya* esdevenia una *gran Castella*; i la *llengua castellana* era imposada als Països Catalans com a *llengua espanyola*.

Fèlix Cucurull

“El fet nacional català”, dins *L'autodeterminació de Catalunya*.

Ed. Tibidabo. Barcelona, 1991, pàg, 13-35.

